

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี ผลงานวิจัยและงานเขียนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในครั้งนี้มุ่งที่จะศึกษาสภาพโครงสร้างของเมืองในพื้นที่รอยต่อที่มาบรรจบกันระหว่างเมืองสองเมืองในด้าน กายภาพ เศรษฐกิจ สังคม โดยในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวสรุปถึงความเป็นมาในการศึกษาจากการทบทวนวิจัยและงานเขียนอื่น ๆ รวมถึงทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง และเป็นที่มาของวิธีการศึกษารวมถึงตัวแปรที่ใช้ในการศึกษครั้งนี้ และผู้วิจัยจัดหมวดหมู่ของหัวข้อของแนวคิด ทฤษฎี ผลงานวิจัยและงานเขียนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ไว้ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของเมือง
2. แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นเมืองการขยายตัวของเมืองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน
3. แนวคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและการเลือกทำเลที่ตั้ง
4. ตัวแปรชี้วัดทางสังคมและเศรษฐกิจ
5. รูปแบบโครงสร้างประชากร
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของเมือง

ในส่วนนี้เป็นการรวบรวมแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความหมายและลักษณะทั่วไปของเมือง รวมถึงส่วนประกอบและโครงสร้างภายในเมืองเพื่อเป็นการอธิบายให้เห็นถึงกรอบการศึกษาในส่วนของโครงสร้างเมืองในครั้งนี้

2.1.1 ความหมายของเมือง

เมืองนั้นถือว่าเป็นชุมชนแบบหนึ่งซึ่งมีกิจกรรมที่แตกต่างไปจากชุมชนในรูปแบบอื่น เมืองจึงมีความหมายเฉพาะตามลักษณะดังกล่าว อาทิเช่น

เมืองตามความหมายของราชบัณฑิตยสถาน (2524, น. 408) กล่าวว่าเมืองหมายถึงชุมชนแบบหนึ่ง เช่น ในสหรัฐอเมริกา ชุมชนเมือง ก่อน พ.ศ. 2453 หมายถึง เขตที่มีจำนวนประชากรตั้งแต่ 8,000 คนขึ้นไป แต่หลังจากปี พ.ศ. 2453 หมายถึง เขตที่มีจำนวนประชากรตั้งแต่ 2,500 คน

ขึ้นไป ส่วนในประเทศไทยกำหนดให้เขตเทศบาล ที่มีจำนวนประชากรตั้งแต่ 10,000 คนขึ้นไป เป็นเขตเมือง

Louis Wirth (1975) เมืองนั้นหมายถึงคือสถานที่ตั้งถิ่นฐานอันถาวรมีประชากรอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นและมีขนาดใหญ่ ประชาชนซึ่งมีพื้นเพแตกต่างกันมาอยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพธุรกิจการค้าไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยแต่ละประเทศมีเกณฑ์กำหนดเมืองของตนแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจสังคมและการปกครองของประเทศนั้น ๆ

Lewis Mumford (1937) เมืองหมายถึง การรวมกลุ่มกันของกลุ่มคนหลัก (ครอบครัวหรือเพื่อนบ้าน) หรือ สมาคมที่มีจุดประสงค์ร่วม กลุ่มเหล่านี้ เกื้อกูลกันทางเศรษฐกิจ สังคม และการปกครอง ในเขตแดนจำกัดของกลุ่ม ลักษณะทางกายภาพที่จำเป็นต่อการคงอยู่ของชุมชน คือ ต้องมี สถานที่ตั้งมั่น ที่อยู่อาศัย คงทน และที่รวมตัว แลกเปลี่ยน กักเก็บ ถาวร ลักษณะทางสังคมที่จำเป็นต่อการคงอยู่ของชุมชน คือ มีการแบ่งฝ่ายงาน ที่ทำหน้าที่ทั้งด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ชุมชนในความหมายสมบูรณ์ต้องมี ระบบเชื่อมโยงทางภูมิศาสตร์ องค์การทางเศรษฐกิจ การปฏิบัติแบบระบบสถาบัน สถานที่สำหรับกิจกรรมสังคม และสัญลักษณ์ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ชุมชนจะต้องให้ความสนใจต่อการปฏิบัติการและพัฒนา จุดประสงค์หลักของ ชุมชน ผ่านความขัดแย้งและความร่วมมือ กรณีและกลุ่มต่างๆ เพื่อไปสู่เป้าหมายสูงสุด

2.1.2 ลักษณะของเมือง

เมืองเป็นพื้นที่ที่มีความแตกต่างจากชนบทจึงมีลักษณะที่เฉพาะสำหรับพื้นที่เมืองโดยสามารถกล่าวถึงลักษณะของเมืองได้ดังต่อไปนี้

วิชัย ศรีคำ (2548) ได้อธิบายถึงลักษณะของเมืองที่สำคัญ ๆ ไว้ดังนี้

1. ในด้านการตั้งถิ่นฐานของประชากรรวมกันอยู่อย่างหนาแน่น โดยความหนาแน่นดังกล่าวเป็นอัตราส่วนระหว่างประชากรเมืองกับพื้นที่เมือง (urbanized areas) ซึ่งมีสูตรการคำนวณดังนี้

$$A_{pu}^D = \frac{A_{pu}^P}{A_u^A}$$

เมื่อ: A_{pu}^D = ความหนาแน่นของประชากร

$$\begin{aligned} {}^A P_u &= \text{ประชากรเมือง} \\ {}^A A_u &= \text{เนื้อที่เมือง} \end{aligned}$$

โดยที่ความหนาแน่นของประชากรเมืองในแต่ละเมืองหรือแต่ละประเทศจะถูกกำหนดแตกต่างกันออกไป อาทิเช่น ในประเทศสหรัฐอเมริกา นั้นถือว่าบริเวณที่เป็นเมืองจะต้องมีความหนาแน่นประชากรตั้งแต่ 2,500 คนต่อพื้นที่เมืองขึ้นไป สำหรับประเทศไทยบริเวณที่เป็นเมืองจะต้องมีประชากรหนาแน่นตั้งแต่ 50,000 คนต่อพื้นที่เมืองขึ้นไป และประชากรหนาแน่นคิดเป็นต่อตารางกิโลเมตรตั้งแต่ 3,000 คนขึ้นไป

2. ในด้านอาชีพประชากรส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 75 ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรม การค้า และการบริการ

3. ในด้านสิ่งปลูกสร้าง มีอาคารที่ใช้สำหรับเป็นสถานประกอบการทั้งในด้านการค้า การบริการ และโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะบริเวณใจกลางเมืองจะมีสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ที่มีการขยายตัวทั้งในแนวราบและแนวดิ่ง

4. ในด้านการขยายตัวทางด้านวัตถุเป็นไปอย่างรวดเร็ว อาทิเช่น การขยายตัวของอาคารสถานเริงรมย์ตลอดจนสถานประกอบการต่าง ๆ เป็นต้น

5. ในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพแวดล้อมเดิมทางธรรมชาติคงเหลืออยู่น้อย เนื่องจากการที่มีประชากรอาศัยกันอยู่อย่างหนาแน่น สภาพแวดล้อมเดิมถูกเปลี่ยนไปเพื่อสร้างเป็นที่อยู่อาศัย ประกอบกิจการธุรกิจ และอื่น ๆ

Spiro Kostof ได้อธิบายถึงลักษณะของเมือง โดยกล่าวไว้โดย ลักษณะ สัมมานิติ (2550) อธิบายลักษณะของเมืองไว้ว่า

1. เมืองคือสถานที่ซึ่งกลุ่มคนที่มีความกระตือรือร้นที่จะมารวมกัน เพื่อดำเนินกิจกรรม รวมกลุ่มในรูปแบบลักษณะต่าง ๆ ทั้งนี้ขนาดของเมืองมิได้ถูกกำหนดด้วยขนาด หรือจำนวนประชากร แต่จะถูกกำหนดด้วยความหนาแน่นของชุมชน เช่น เมืองในสมัยอาณาจักรโรมัน ซึ่งมีจำนวนถึง 3,000 เมืองนั้น มีอยู่เพียง 12-15 เมือง เท่านั้นที่มีจำนวนประชากรเกิน 10,000 คน โดยมีรัฐบาลกลางคอยควบคุมอยู่

2. เมืองจะมีลักษณะเป็นกลุ่มเมืองจะอยู่ด้วยกันหลาย ๆ เมืองเป็นระบบมีการแบ่งฐานะของเมืองเป็นลำดับชั้นไล่ลงไปถึงหมู่บ้าน ศักดิ์และฐานะของเมืองสามารถบอกได้ด้วยชื่อเมืองเมื่อพิจารณาทางประวัติศาสตร์จะพบว่าการระบุโดยภาษา หรือจำนวนประชากร

3. เมืองหมายถึงบริเวณที่มีขอบเขตแน่ชัด ไม่ว่าจะด้วยวัตถุ หรือสัญลักษณ์ ซึ่งจะบ่งบอกความเป็นเมืองได้อย่างชัดเจน

4. เมืองคือ สถานที่ที่มีการแบ่งแยกประเภทของงานตามความถนัด และทักษะ ของประชากร เช่น พระ ทหาร ช่างฝีมือ เป็นต้นนอกจากนั้นยังแบ่งตามฐานะทางการเงินของประชาชนในเมือง ด้วยความแตกต่างที่ไม่เท่ากัน นอกจากนี้ ยังมีเรื่องของความแตกต่างกันทางเชื้อชาติ ศาสนา เผ่าพันธุ์ โดยพบมากในเมืองขนาดใหญ่ เมืองเป็นแหล่งที่มาของรายได้จากการค้าขาย การเกษตรกรรม และเป็นแหล่งอาหารที่เหลือเฟือ ตลอดจนเป็นที่สะสมทรัพยากรทุกรูปแบบ

5. เมืองมีพื้นที่ชนบท (rural) ที่มีความสัมพันธ์กันในรูปแบบของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นอาณาบริเวณที่เด่นชัด ไม่ว่าจะเป็นการบริหารปกครอง การผลิตอาหาร การให้ความคุ้มครองป้องกัน

6. เมือง คือ สถานที่ที่มักจะมีเอกลักษณ์ที่แน่ชัด บ่งบอกความเป็นตัวของตัวเอง ด้วยองค์ประกอบเมืองทางด้านกายภาพ หรือ อนุสาวรีย์ เช่น ระบบท่อส่งน้ำของกรุงโรม หรือ ระบบคูเมืองของทวีปเอเชีย เป็นต้น

7. เมือง คือ สถานที่ที่ประกอบด้วยอาคารบ้านเรือน และผู้คน ซึ่งมีชีวิตและวิญญาณสอดแทรกอยู่ทุกอณูของพื้นที่เสมอมา

จากสภาพลักษณะของเมืองที่ วิชัย ศรีคำ และ Spiro Kostof ได้กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงภาพลักษณ์ของเมืองที่เป็นดังคำอธิบายในแทบทุกเมือง ไม่ว่าจะจะเป็นเมืองในภูมิภาคใดหรือในประเทศใดก็ตาม

2.1.3 โครงสร้างของเมือง

เมืองนั้นเป็นสถานที่ที่ประกอบขึ้นจากหลาย ๆ ส่วนประกอบเข้าด้วยกันและทุกส่วนมีความเกี่ยวเนื่องกัน โดยมีผู้กล่าวถึงส่วนประกอบและโครงสร้างเมืองอย่างหลากหลายอาทิเช่น

รหัตร์ โรจนประดิษฐ์ (2545) ได้กล่าวไว้ว่าเมืองมีส่วนประกอบด้วยกัน 2 ส่วนหลักได้แก่

1. ด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง (socio eco politics aspects) ส่วนประกอบด้านนี้หมายถึงสภาพความเป็นอยู่สุขภาพอนามัย การศึกษา ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน รายได้ ฯลฯ

2. ด้านกายภาพ (physical aspects) ส่วนประกอบด้านนี้หมายถึง สภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองที่มีการใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะใช้เพื่ออยู่อาศัย เพื่อการพาณิชย์ เพื่อพักผ่อนหย่อนใจ หรือเพื่ออุตสาหกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ส่วนประกอบในด้าน

กายภาพยังประกอบด้วย สาธารณูปโภคหมายถึงสิ่งที่ส่งมาตามสายเข้ามาสู่ผู้ใช้บริการอาทิเช่น ถนน น้ำประปา ไฟฟ้า และ สาธารณูปการหมายถึงสิ่งที่ให้บริการเป็นจุด ๆ ผู้ใช้บริการต้องเดินทางมายังจุดบริการอาทิเช่น โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น

ส่วนประกอบทั้งสองนี้มีความเกี่ยวเนื่องกันโดยที่ส่วนประกอบทางด้านกายภาพจะเป็นผลสะท้อนมาจากสภาพสังคมและเศรษฐกิจการพัฒนาเมืองอย่างมีประสิทธิภาพจึงจำเป็นต้องมีการจัดระเบียบด้านกายภาพให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงนั้น

ชัยศักดิ์ สุวรรณศิริกุล (2515) ได้ทำการวิเคราะห์รูปแบบโครงสร้างของเมืองไว้ในหนังสือเรื่อง A New Town for Bangkok โดยที่ให้ความหมายของเมืองไว้ว่าโครงสร้างของเมือง หมายถึง ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ซึ่งประกอบด้วยบ้าน สำนักงาน โรงเรียน และถนนต่าง ๆ เป็นต้น

ฐิติรัตน์ บัณฑิตกิจ (2550) ได้กล่าวถึงลักษณะโครงสร้างภายในเมืองไว้ว่าลักษณะโครงสร้างภายในเมืองประกอบด้วยโครงสร้างในด้าน เศรษฐกิจ สังคม การเมือง กายภาพ ประชากร การเคลื่อนไหวและการเชื่อมโยง (การย้ายถิ่น การตั้งถิ่นฐาน การสื่อสาร การเดินทาง การดำรงชีวิต ฯลฯ)

จากคำอธิบายข้างต้นพอที่จะสรุปได้ว่าโครงสร้างของเมืองนั้นหมายถึงส่วนประกอบที่รวมกันขึ้นเป็นเมืองซึ่งเมืองนั้นจะประกอบไปด้วยหลาย ๆ ส่วนประกอบเข้าด้วยกันไม่ว่าจะเป็น การใช้ประโยชน์ที่ดิน กิจกรรมของผู้คน การจราจร การเมือง ขนบธรรมเนียม เป็นต้น โดยส่วนประกอบเหล่านี้หากจัดกลุ่ม ก็สามารถแบ่งได้เป็น 3 ด้านหลัก ๆ ประกอบด้วย ด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นเมืองการขยายตัวของเมืองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ในส่วนนี้เป็นการรวบรวมแนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเป็นเมือง การขยายตัวของเมืองโดยอธิบายเริ่มจากกระบวนการเป็นเมืองเพื่อแสดงลักษณะของการขยายตัวของเมืองรวมถึงรูปแบบในการขยายตัวของเมือง และรวมถึงการอธิบายถึงลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเมืองเพื่อเป็นการอธิบายให้เห็นถึงกรอบการศึกษาและเป็นที่มาของตัวแปรในการศึกษา

2.2.1 รูปแบบการพัฒนาและขยายตัวของเมือง

การขยายตัวของเมืองมักได้รับอิทธิพลมาจากการพัฒนาด้านการคมนาคมขนส่ง โดยเฉพาะถนนหนทาง ซึ่งสามารถสร้างความสะดวกสบายในการเดินทางเข้าถึงพื้นที่รวมถึงการ

เดินทางสู่ศูนย์กลางกิจกรรมต่าง รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของเมืองมีผู้อธิบายไว้หลายรูปแบบ

Kevin Lynch (1981) ได้อธิบายรูปแบบของเมือง ไว้ใน A Theory of Good City Form โดยแบ่งรูปแบบของเมืองในระดับของชุมชนออกเป็น 7 รูปแบบได้แก่ แบบดาว (star) แบบบิรวาร (stellar) แบบเส้นตรง (linear) แบบช่องตารางสี่เหลี่ยม (rectangular grid) แบบช่องตารางอื่นๆ (other grid) แบบบาโรก (baroque network) และ แบบถักทอ (lacework)

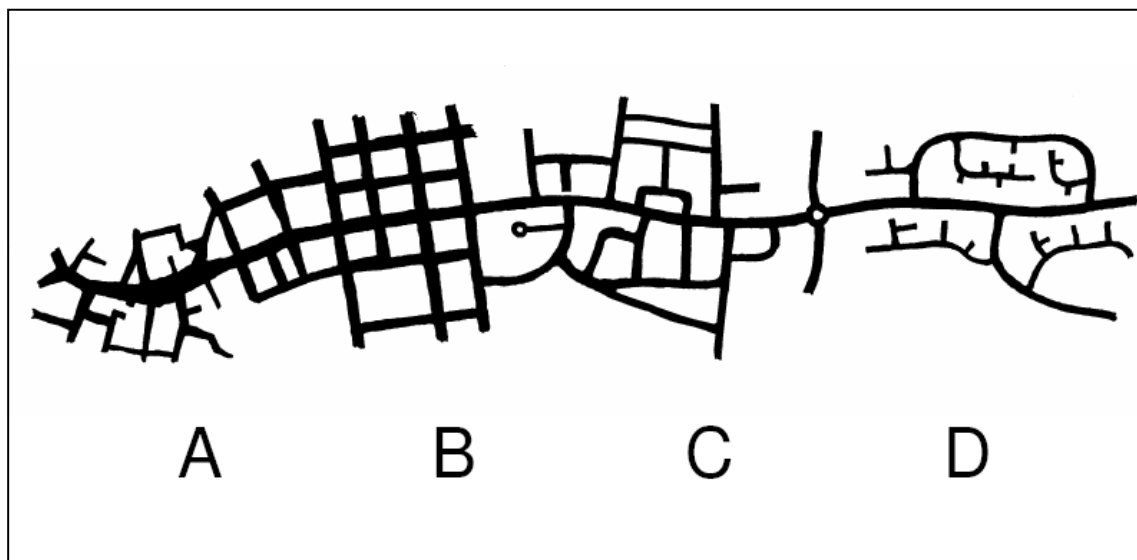
ชัยศักดิ์ สุวรรณศิริกุล (2515) ได้ทำอธิบายรูปแบบและการขยายตัวของเมืองไว้ใน A New Town for Bangkok โดยอธิบายไว้ใน 7 รูปแบบได้แก่ แบบรูปดาว (stellar pattern) แบบรัศมี (radial pattern) แบบตามยาวถนน (linear pattern) แบบตามยาวถนนในแบบรูปวงกลม (circuit-linear pattern) รูปแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า (rectangular-linear pattern) รูปแบบช่องตารางแบบกระจาย (dispersal grid pattern) รูปแบบตารางทิศทาง (directional grid pattern)

จากรูปแบบที่กล่าวไว้ข้างต้นประกอบกับสภาพพื้นที่ศึกษาที่มีรูปแบบของเมือง แบบเส้นตรงผู้ศึกษาจึงเลือกนำเสนอคำอธิบายเฉพาะในรูปแบบเส้นตรง โดยจากคำอธิบาย ชัยศักดิ์ สุวรรณศิริกุล (2515) กล่าวว่า เป็นการตั้งถิ่นฐานเรียงตามแนวถนนเพียงเส้นเดียว ลักษณะดังกล่าวทำให้การขยายตัวเป็นไปอย่างรวดเร็วและไม่มีขีดจำกัดด้านพื้นที่ แต่ในขณะเดียวกันระยะทางในการเดินทางจะมีระยะทางที่ไกลรวมถึงการให้บริการด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการจะสิ้นเปลืองเงินลงทุนสูงด้วยเช่นกัน

Keeble (1969) ได้กล่าวถึงรูปแบบของเมืองแบบเส้นตรง (linear) ไว้ว่าเป็นรูปแบบที่มีการประยุกต์ และเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างหลากหลายรูปแบบ โดยอาศัยเส้นทางการคมนาคมสายหลักเป็นเส้นกลางที่เปรียบได้กับกระดูกสันหลัง ลักษณะดังกล่าวของการขยายตัวแบบเส้นตรง (linear) ทำให้การจัดการด้านต่างทำได้ยากลำบาก โดยสามารถแสดงลักษณะรูปแบบของเมืองแบบเส้นตรง (linear) (ภาพที่ 2.1) ซึ่งจากภาพแสดงถึงลักษณะการพัฒนาในรูปแบบเส้นตรง (linear) ที่มีลักษณะย่อยที่แตกต่างกันตามภาพ

ภาพที่ 2.1

รูปแบบการพัฒนาและขยายตัวของเมืองเส้นตรง (Linear)

ที่มา: Keeble, 1969.

2.2.2 รูปแบบการใช้ที่ดินในเมือง

การที่ประชากรเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมือง และได้ใช้พื้นที่เพื่อให้เกิดประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ ตามสภาพกิจกรรมของประชากรเหล่านั้นสิ่งนี้จึงเป็นตัวก่อให้เกิดสภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตเมืองขึ้น

วิชัย ศรีคำ (2548) ได้ให้อธิบายถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตเมืองว่าหมายถึงการนำที่ดินที่อยู่ในบริเวณเมือง มาใช้ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจและกิจกรรมอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจขั้นที่สอง อาทิเช่น อุตสาหกรรมและกิจกรรมทางเศรษฐกิจขั้นสาม อาทิเช่น การค้า และการบริการ เป็นต้น

มอริส ยีทส์ (Maurice Yeates) และแบร์รี การ์เนอร์ (Barry Garner) ได้จำแนกการใช้ประโยชน์ที่ดินตามลักษณะการใช้ออกเป็น 6 ประเภทโดยกล่าวไว้โดย วิชัย ศรีคำ (2548) ประกอบด้วย

1. การใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย (Residential Land Use)
2. การใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรม (Industrial Land Use)
3. การใช้ที่ดินเพื่อการค้า (Commercial Land Use)
4. การใช้ที่ดินเพื่อทำถนนและทางหลวง (Roads and Highway)
5. การใช้ที่ดินเพื่อการสาธารณะและกึ่งสาธารณะ (Public and Semi-Public Land Use)
6. ที่ดินซึ่งยังเป็นที่ว่าง (Vacant Land)

จากการศึกษาของ นีเดอร์คอร์น (Niederhorn) และเฮิร์ล (Hearle) กล่าวไว้โดย วิชัย ศรีคำ (2548) ในพื้นที่เมืองเซตอเมริกาได้อธิบายถึงอัตราส่วนระหว่างพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินในแต่ละประเภทที่กล่าวไว้ข้างต้น โดยที่การใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยมีอัตราส่วนคิดเป็นร้อยละ 29.6 ของพื้นที่เมืองทั้งหมดหรือร้อยละ 39 ของพื้นที่เมืองที่มีการพัฒนาแล้วเป็นการใช้ที่ดินที่มากที่สุด ในเขตเมือง รองลงมาเป็นที่ว่างคิดเป็นร้อยละ 20.7 ของพื้นที่เมืองทั้งหมด ลำดับต่อมาคือการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการทำถนนและทางหลวงคิดเป็นร้อยละ 19.9 ของพื้นที่เมืองทั้งหมดหรือร้อยละ 25.7 ของพื้นที่เมืองที่พัฒนาแล้ว ลำดับต่อมาเป็นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการสาธารณะที่มีพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 15.2 ของพื้นที่เมืองทั้งหมดหรือร้อยละ 19.6 ของพื้นที่เมืองที่พัฒนาแล้ว ลำดับต่อมาเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทอุตสาหกรรมที่มีพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 8.6 ของพื้นที่เมืองทั้งหมดหรือร้อยละ 10.9 ของพื้นที่เมืองที่พัฒนาแล้วและสำหรับการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองที่มีพื้นที่น้อยที่สุดคือการใช้ประโยชน์เพื่อการค้า โดยมีพื้นที่คิดเป็นเพียงร้อยละ 3.7 ของพื้นที่เมืองทั้งหมดหรือร้อยละ 4.89 ของพื้นที่เมืองที่พัฒนาแล้ว

ลักษณะ สัมมานิธิ (2550) ได้อธิบายการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตเมืองไว้ใน 4 หมวดสำคัญ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย

การใช้ที่ดินในเขตชุมชนเมืองมักเป็นที่ดินประเภทเพื่อการอยู่อาศัยมากที่สุด มีการกระจายตัวอยู่ทั่วไป บริเวณใจกลางเมืองมักเป็นที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก บริเวณถัดออกมาจากใจกลางเมืองไปถึงชานเมืองมักเป็นที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง และหนาแน่นน้อย การใช้ที่ดินประเภทนี้โดยทั่วไปมักมีสัดส่วนประมาณร้อยละ 40-50 ของพื้นที่เมือง การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยแบ่งเป็น ดังนี้

ที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก หรือพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก มักอยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง (city core)

ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง การใช้ที่ดินมักเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยประเภทบ้านเรือน ได้แก่ บ้านเดี่ยว บ้านแฝด บ้านแถว หอพัก อาคารชุด ความสูงไม่ควรเกิน 5 ชั้น อยู่ในบริเวณที่สภาพแวดล้อมและทิศทางลมที่ดี

ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย มีการใช้ที่ดินเป็นอยู่อาศัยเบาบาง มักเป็นบ้านเดี่ยว บ้านแฝด เป็นส่วนใหญ่ ความสูงประมาณ 1-2 ชั้น

ที่ดินอนุรักษ์เพื่อการอยู่อาศัย การใช้ที่ดินประเภทนี้มัก มีวัตถุประสงค์เพื่อมิให้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินไปเป็นอย่างอื่น หรือเป็นการเคารพต่อสถานที่สำคัญ เช่น ศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ มักถูกกำหนดให้มีการใช้ที่ดินเพื่อสร้างบ้านพักอาศัยเท่านั้น

2. การใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อการทำงานและประกอบอาชีพ

การใช้ที่ดินเพื่อพาณิชยกรรมเป็นการใช้ที่ดินประเภทนี้ได้แก่ ร้านค้าต่าง ๆ รวมถึงการบริการต่าง ๆ ด้วย การใช้ที่ดินประเภทนี้มักตั้งอยู่ย่านใจกลางเมือง การใช้ที่ดินประเภทนี้จัดเป็นลักษณะเด่นของการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมือง เป็นบริเวณที่มีการใช้ที่ดินเข้มข้น โดยเฉลี่ยแล้วประมาณร้อยละ 2 – 5 ของพื้นที่เมือง

การใช้ที่ดินประเภทอุตสาหกรรมตามการวางแผนและจัดทำผังเมืองรวม มีการจำแนกการใช้ที่ดินออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

อุตสาหกรรมและคลังสินค้า โดยหลักการของความปลอดภัย ไม่ควรมีโรงงานอุตสาหกรรมทุกประเภทอยู่ในเขตผังเมืองรวม เว้นแต่เมืองที่มีบทบาทพิเศษ เช่น เมืองท่า เมืองอุตสาหกรรม

อุตสาหกรรมเฉพาะกิจ เป็นอุตสาหกรรมที่ประกอบกิจกรรมเฉพาะอย่างของชุมชน อันเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่นั้น หรืออุตสาหกรรมที่จำเป็นของชุมชนเมือง และอุตสาหกรรมในครัวเรือน

คลังสินค้า เป็นบริเวณคลังเก็บสินค้า หรือโกดังมักเป็นการใช้ที่ดินก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ เพื่อจัดเก็บสินค้าเป็นจำนวนมาก รวมถึงการใช้พื้นที่เป็นลานโล่งเพื่อจัดวางตู้เก็บสินค้า

3. การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอนุรักษ์และพักผ่อนหย่อนใจ

ประเภทที่โล่งเพื่อนันทนาการและการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมการใช้ที่ดินประเภทนี้มีแนวคิดในการเพิ่มพื้นที่สีเขียวของชุมชนเมืองโดยตรง เพื่อให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่ดี มีอากาศบริสุทธิ์ มีที่พักผ่อนหย่อนใจ ออกกำลังกาย และคุณภาพชีวิตที่ดี

ประเภทชนบทและเกษตรกรรม การใช้ที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรมตามผังเมืองรวม มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้พื้นที่เกษตรกรรมเป็นพื้นที่สีเขียว ของชุมชนเมือง ตาม

แนวความคิดป่าล้อมเมือง หรือเมืองในชนบท เพื่อป้องกันการขยายตัวของเมือง การป้องกันชุมชนเมืองจากมลพิษภายนอกเขตผังเมืองรวม ช่วยฟอกอากาศให้บริสุทธิ์และเพื่อเป็นพื้นที่ชนบทของเมือง ที่ประกอบไปด้วย สวน ไร่นา ป่าไม้ เป็นต้น

ประเภทอนุรักษ์ชนบทและเกษตรกรรม เพื่อรักษาสภาพแวดล้อม การสงวนอาชีพความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ในบริเวณพื้นที่นั้น เพื่อให้มีสภาพที่ดีมั่นคงต่อไป โดยมากมักเป็นพื้นที่บริเวณที่มีสมรรถนะดินดีเหมาะแก่การเกษตรกรรม พื้นที่ในโครงการตามแนวพระราชดำริ พื้นที่ที่ถูกกำหนดขึ้นตามนโยบายของรัฐบางและหน่วยงานท้องถิ่น

ประเภทอนุรักษ์เพื่อส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย การใช้ที่ดินประเภทนี้ถือเป็นหลักสากลในการที่จะต้องอนุรักษ์แหล่งกำเนิดทางโบราณคดี ศิลปะและวัฒนธรรม เพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้า และพัฒนาในเชิงอนุรักษ์ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยมากมักเป็นพื้นที่ที่กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้ ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เช่นบริเวณโดยรอบกำแพงเมือง คูเมือง พื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม รวมทั้งบริเวณที่รัฐบาลและท้องถิ่นมีนโยบายในการอนุรักษ์ เพื่อส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมอันดีงาม

ที่โล่งเพื่อนันทนาการและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและการประมง การใช้ที่ดินประเภทนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อต้องการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ที่เป็นแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและการประมง ตลอดจนเป็นพื้นที่พักผ่อนของชุมชนเมืองการป้องกันการบุกรุกพื้นที่โดยรอบแหล่งน้ำ รวมทั้งพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเล และส่งเสริมให้มีการใช้เป็นพื้นที่นันทนาการ และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชนเมือง และสามารถใช้ในการประมงได้ด้วย

4. การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการบริการสาธารณะ

สถาบันราชการ การใช้ที่ดินประเภทนี้เกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐบาลและรัฐวิสาหกิจประกอบด้วยศูนย์บริการและที่ทำการของรัฐบาลต่าง ๆ เช่นการประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ สถานีอนามัย และที่สาธารณะประโยชน์ เป็นต้น

สถาบันศาสนา ได้แก่ พื้นที่ วัด มัสยิด โบสถ์คริสต์ โบสถ์พราหมณ์ สุสาน ป่าช้า เป็นต้น ทั้งนี้ไม่รวมที่ธรณีสงฆ์นอกเขตวัด เป็นพื้นที่สำหรับเป็นที่พบปะของประชาชนในศาสนา นั้น ๆ เพื่อเข้ามาประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

สถาบันการศึกษาเป็นการใช้ที่ดินที่เกี่ยวกับการศึกษาประกอบด้วย ห้องสมุด วิทยาลัย มหาวิทยาลัย โรงเรียน เป็นต้น

การสาธารณูปโภค การใช้ที่ดินประเภทการสาธารณูปโภค หมายถึง พื้นที่ เส้นท่อ อาคาร หรือส่วนหนึ่งส่วนใดของอาคารที่เป็นสิ่งจำเป็นต่อชุมชน เช่น ระบบการคมนาคมขนส่ง การพลังงาน ระบบการประปา ระบบระบายน้ำ ระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบกำจัดขยะมูลฝอย และของเสียอื่น ๆ บริเวณควบคุมน้ำท่วม และการระบายน้ำของเมือง เป็น

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและการเลือกทำเลที่อยู่อาศัย

ในส่วนนี้เป็นการรวบรวมแนวคิดเกี่ยวกับสาเหตุการตั้งถิ่นฐานและการเลือกบริเวณทำเลการอยู่อาศัยเพื่อเป็นการอธิบายให้เห็นถึงกรอบการศึกษาและเป็นที่มาของตัวแปรในการศึกษา

2.3.1 ความหมายการตั้งถิ่นฐาน

ความหมายของการตั้งถิ่นฐานนั้นสามารถให้ความหมายได้ในหลายแง่มุม แต่ในที่นี้ นำเสนอความหมายที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์ทางด้านภูมิศาสตร์และด้านเมืองเป็นหลัก

Hagget and Chorley (1967) กล่าวไว้โดยลักษณะ สัมมานิติ (2550) อธิบายว่าการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสภาพแวดล้อม แหล่งการตั้งถิ่นฐานคือรูปแบบที่มองเห็นได้ชัดเจนจากลักษณะภูมิประเทศ เป็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับพื้นที่ในอดีต ในด้านการเชื่อมโยงระหว่างสภาพแวดล้อมทางด้านกายภาพ และทรงสนะการครอบครองพื้นที่

Braek and Webb (1968) กล่าวไว้โดยลักษณะ สัมมานิติ (2550) อธิบายว่า การตั้งถิ่นฐานว่า หมายถึง เครื่องมือ อุปกรณ์ และความสะดวกสบายต่าง ๆ ที่มนุษย์คิดขึ้นมา เมื่อตั้งตัวอยู่เป็นหลักแหล่งแล้ว การตั้งถิ่นฐานจึงประกอบไปด้วยตัวมนุษย์ อาคาร บ้านเรือน ทรัพย์สมบัติ ถนนหนทาง ตลอดจน แนวรั้วที่แบ่งแยกเขตอาคารออกจากกัน และรวมไปถึงบทบาทหน้าที่ และรูปร่างของแหล่งตั้งถิ่นฐาน เหล่านี้เป็นผลรวมของวัฒนธรรมของแต่ละสังคมซึ่งจะแตกต่างกันออกไป

องค์การสหประชาชาติ (UN,1974) กล่าวไว้โดยลักษณะ สัมมานิติ (2550) อธิบายว่าการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์หมายถึงองค์กร ซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นจำนวนมาก หน้าที่อันซับซ้อนภายใต้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งองค์ประกอบที่มนุษย์สร้าง

ขึ้น และองค์ประกอบทางธรรมชาติ รวมกันเป็นถิ่นที่อาศัยซึ่งมนุษย์ต้องใช้เป็นแหล่งดำเนินชีวิต เลี้ยวดูรอบครัว ประกอบอาชีพ ตลอดจนแสวงหาการกินดี อยู่ดี ทางด้านกายภาพ จิตใจ และ สติปัญญา

Doxiadis (1976) อธิบายว่า การตั้งถิ่นฐานหมายถึงการจัดรูปแบบพื้นที่ โดยมนุษย์ เพื่อมนุษย์ เพื่อความอยู่รอดของมนุษย์และยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นตามลำดับการตั้งถิ่นฐาน มนุษย์ต้องอาศัยมิติของเวลาและสถานที่ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ บรรยากาศ ตัวมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐาน มีขนาดตั้งแต่ที่อาศัยชั่วคราว ไปจนถึงกึ่งถาวรและถาวร ดังนั้นการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ต้องพิจารณาจากเกณฑ์ 5 ประการ คือ มนุษย์ สังคม สภาพแวดล้อม ที่อาศัย และ โครงสร้างพื้นฐานที่จะเอื้ออำนวยแต่ละอย่าง และในที่สุดต้องผสมผสานเป็นหนึ่งเดียว

จากคำอธิบายข้างต้นพอสรุปได้ว่า การตั้งถิ่นฐานหมายถึงการจัดรูปแบบพื้นที่เพื่อการดำรงชีวิตที่สะดวกสบายในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการประกอบอาชีพ ด้านโครงสร้างพื้นฐาน การเดินทางที่สะดวก เป็นต้น

2.3.2 ปัจจัยทั่วไปในการเลือกทำเลที่อยู่อาศัย

วิชัย ศรีคำ (2548) ได้ให้อธิบายถึงการเลือกทำเลที่อยู่อาศัยไว้ว่า โดยทั่วไปแล้ว ประชากรที่อยู่อาศัยในเขตเมืองต่างก็ปรารถนาที่จะอยู่ใกล้ตลาดหรือใกล้ย่านการค้ามากที่สุด ทั้งนี้เป็นเพราะต้องการเสียค่าใช้จ่ายและเสียเวลาในการเดินทางของตนไปทำงานน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ อีกทั้งยังสามารถลดค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปซื้อข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ตลอดจนได้รับความสะดวกสบายจากการคมนาคมขนส่งภายในเมืองมากกว่าบริเวณนอกเมืองอีกด้วย ด้วยเหตุนี้เองผู้มีรายได้น้อย (low income class) จึงพยายามตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณรอบ ๆ เขตโรงงาน อุตสาหกรรม สถานประกอบการ และย่านธุรกิจการค้า อันเป็นแหล่งตลาดงาน (job markets) ที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะอาศัยอยู่ตามแหล่งเสื่อมโทรม (slum areas) ซึ่งค่าเช่าบ้านมีราคาถูก เพราะส่วนมากจะเป็นตึกกรมบ้านช่องเก่า ๆ ที่ชำรุดทรุดโทรมและอยู่ในอาณาเขตที่ลุ่มชื้นแฉะ ขาดการระบายน้ำ สกปรก และเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค ดังนั้นจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของผู้มีรายได้น้อยที่สำคัญที่สุด คือ “ค่าเดินทางไปทำงาน” (cost of commuting to work) นั่นเอง

ส่วนผู้มีรายได้ปานกลาง (middle income class) และผู้มีรายได้สูง (high income class) ในระยะที่เมืองยังไม่ขยายตัวมากนัก จะอาศัยอยู่ตามบริเวณใจกลางเมือง ใกล้ย่านธุรกิจการค้า ต่อมาจึงย้ายออกไปตั้งบ้านเรือนบริเวณชานเมือง เนื่องจาก

1. ต้องการหนีความแออัดยัดเยียด และมลภาวะที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นในเมือง
2. ต้องการพื้นที่สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยที่กว้างขวางและมีราคาถูกกว่าในเมือง
3. สามารถขับรถยนต์ส่วนตัวเข้าไปทำงานในเมืองได้ โดยไม่มีอุปสรรคในการเดินทางแต่อย่างใด

รูปแบบของการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยดังกล่าว จะเห็นได้ชัดเจนมากตามเมืองต่าง ๆ ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ภายในบริเวณเมืองต่าง ๆ ของประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นต้น ส่วนรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยภายในเมืองต่าง ๆ ของประเทศที่กำลังพัฒนามีรูปแบบที่แตกต่างออกไปบ้าง กล่าวคือ ผู้มีรายได้ปานกลางและสูงประกอบธุรกิจการค้าของตนอยู่ภายใน “ตึกแถว” (shop house) และใช้ตึกแถวดังกล่าวเป็นที่อยู่อาศัยอีกด้วย เช่น ตามเมืองต่าง ๆ ของประเทศไทยเรา เป็นต้น

อย่างไรก็ดีรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยตามเองขนาดใหญ่ภายในประเทศที่กำลังพัฒนา โดยเฉพาะเมืองหลวงอาศัยกำลังเปลี่ยนไปและมีแนวโน้มคล้ายคลึงกับรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของเองต่าง ๆ ในประเทศที่พัฒนาแล้วมากขึ้นเรื่อย ๆ

2.4 ตัวแปรชี้วัดทางสังคมและเศรษฐกิจ

ในส่วนนี้เป็นการรวบรวมแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความหมายตัวแปรชี้วัดทางสังคมและเศรษฐกิจเพื่อนำตัวแปรที่ได้มาใช้ในการศึกษาโครงสร้างเมืองในครั้งนี้

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเมืองกับการวางแผนดารณี ธรณีพิพัฒน์กุล (2539) กล่าวว่าไว้ว่าการศึกษาดังเศรษฐกิจของเมืองนอกจากการสังเกตสิ่งที่มีอยู่ในเมืองแล้ว ยังอาจจะพิจารณาถึงจำนวนด้วยเพื่อดูระดับของความซับซ้อนของเมืองซึ่งแตกต่างกัน

ดังนั้น ตัวแปรที่ใช้วัดการแยกย่อยทางเศรษฐกิจของเมืองจึงประกอบด้วย

1. ทางด้านการผลิต พิจารณาจากโครงสร้างอาชีพของประชากรในเมือง
2. ทางด้านการกระจายผลผลิต พิจารณาจากการมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ดังนี้
  - สถานีรถไฟ

- สถานีรถประจำทาง
  - สนามบิน
  - ท่าเรือ
  - บริษัทขายส่ง
3. ทางด้านการบริโภค พิจารณาจากการมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ดังนี้
- โรงภาพยนตร์
  - ตลาด
  - ร้านขายทอง
  - ตู้ซ่อมรถยนต์
  - ตัวแทนจำหน่ายรถยนต์
  - ธนาคารพาณิชย์
  - ธนาคารของรัฐบาล
  - คลินิก
  - โรงพยาบาลของเอกชน
  - โครงการหมู่บ้านจัดสรร
  - ร้านขายแก๊สหุงต้ม
  - สถานีจำหน่ายน้ำมัน
  - สถานีให้เช่ารถยนต์
  - สำนักงานจัดหางาน
  - บริษัทนำเที่ยว
  - โรงแรม
  - โรงรับจำนำ
  - ที่จอดรถที่ต้องจ่ายค่าจอด
  - โรงฆ่าสัตว์
  - ร้านขายวัสดุก่อสร้าง
  - สถานีบริการอาบน้ำอบนวด
  - สถานเริงรมย์ยามราตรี
  - สถานโบว์ลิ่ง
  - ศูนย์การค้า

สำหรับด้านสังคม สามารถศึกษาได้จากตัวแยกย่อยและส่วนผลงานทางสังคม โดยที่ตัวแยกย่อยอาจพิจารณาได้จากการสังเกตสิ่งที่มีอยู่และจำนวนของสิ่งของ เหตุการณ์ กิจกรรม หรือสถาบันที่เกี่ยวข้องทางด้านสังคมของชุมชนเมือง ดังนั้น ตัวแปรที่ใช้วัดการแยกย่อยทางสังคมจึงประกอบด้วยเครื่องมือของสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

- โรงเรียนประถม
- โรงเรียนมัธยม
- โรงเรียนพาณิชย
- สถาบันการศึกษาระดับอนุปริญญา
- สถาบันการศึกษาระดับปริญญาตรี
- สถาบันการศึกษาระดับสูงกว่าปริญญาตรี
- โรงพยาบาลประจำจังหวัด
- โครงการของการเคหะแห่งชาติ
- ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข
- ชุมสายโทรศัพท์
- จำนวนผู้ใช้ไฟฟ้า
- จำนวนผู้ใช้น้ำประปา
- จำนวนผู้ใช้โทรศัพท์
- สำนักงานที่เกี่ยวข้องกับแรงงาน (ส่งเสริมอุตสาหกรรม ฝึกอบรมแรงงาน)
- สมาคมทางด้านอาชีพ
- สวนสาธารณะ
- สวนสัตว์
- วัดไทย
- โบสถ์คริสต์
- มัสยิด
- สนามกีฬา
- สนามเด็กเล่น
- ห้องสมุดสาธารณะ
- พิพิธภัณฑ์

สำหรับการผสมผสานทางสังคม นั้นหมายถึงการร่วมกันเข้ามาสู่กิจกรรมทางสังคม อาทิเช่น การเป็นสมาชิกหรือองค์กรของชุมชน สิ่งนี้อาจสังเกตได้จากการมีอยู่และจำนวนของสิ่งของ เหตุการณ์ ประชาคมติ กิจกรรม และสถาบันที่เป็นกลไกทำให้เกิดแรงประสาณนี้ขึ้นในชุมชนเมือง ดังนั้น ตัวแปรที่ใช้ในการวัดการผสมผสานทางสังคมของเมืองจึงประกอบด้วยการมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

- สมาคมทางด้านสังคมสงเคราะห์
- องค์กรสาธารณกุศล
- สมาคมศิษย์เก่า
- บริษัทรักษาความปลอดภัย
- หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น
- สถานีวิทยุท้องถิ่น
- สถานีโทรทัศน์
- งานประจำปีของเมือง
- สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง
- บุคคลที่ชาวเมืองให้ความเคารพนับถือ
- สำนักงานจัดหางาน

นอกจากการศึกษาถึงสภาพรวมของเมืองแล้ว การศึกษาในส่วนของตัวบุคคลก็เป็นสิ่งสำคัญ สำหรับการศึกษากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับบุคคลนั้นอาจศึกษาถึง ความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ระดับการศึกษา อายุ ระดับรายได้ ภูมิหลังของครอบครัว ฯลฯ และยังรวมไปถึงการศึกษาถึงการดำเนินกิจกรรมต่างๆในชีวิตประจำวันหรือเพื่ออยู่อาศัยไม่ว่าจะเป็นด้านสาธารณูปโภค ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา การระบายน้ำ และการกำจัดขยะ สาธารณูปการ ได้แก่ การศึกษา การรักษาความปลอดภัย การบันเทิง การศาสนา และโรงพยาบาล อีกทั้งที่พักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ สวนสาธารณะ และสนามเด็กเล่น สิ่งที่สำคัญนอกจากนี้เป็นที่มาของรายได้ ซึ่งบุคคลจะนำมาใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของตน ถึงแม้ว่ากิจกรรมพื้นฐานของบุคคลจะเหมือนกัน ความแตกต่างของประชากรซึ่งส่งผลไปยังเรื่องของความเชื่อ ค่านิยม ระเบียบแบบแผน ประเพณีต่าง ๆ อาจทำให้ความต้องการและรูปแบบของการใช้พื้นที่ในเมืองแตกต่างกันออกไป การศึกษาทางสังคมของเมืองในระดับนี้จะทำให้นักวางแผนเข้าใจสภาพทางสังคมและความต้องการของคนในเมือง เป็นข้อมูลที่จะช่วยเสริมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการวางผังเมืองในชั้นรายละเอียด

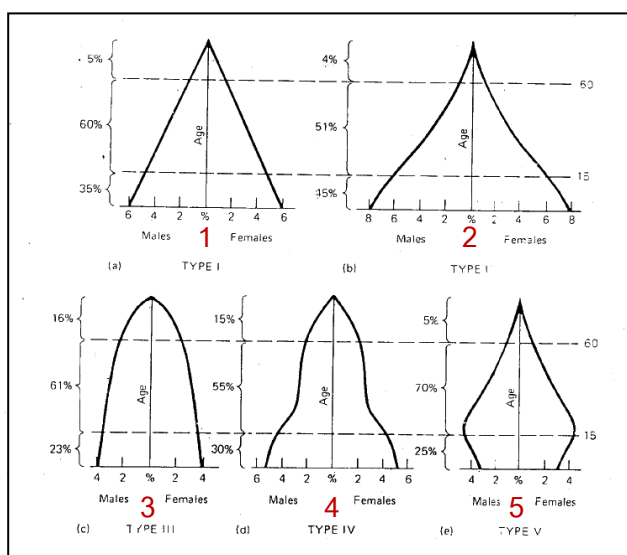
2.5 รูปแบบโครงสร้างประชากร

ในส่วนนี้เป็นการรวบรวมแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับลักษณะรูปแบบโครงสร้างประชากรเพื่อเป็นกรอบในการอธิบายลักษณะโครงสร้างของประชากรในเขตพื้นที่ศึกษา

ศิริพันธ์ ถาวรทวิวงษ์ (2543) ได้อธิบายรูปแบบพีระมิดโครงสร้างประชากรที่สามารถแบ่งออกได้ 5 รูปแบบ ดังนี้

ภาพที่ 2.2

ปิรามิดโครงสร้างประชากรรูปแบบต่าง ๆ

ที่มา: ศิริพันธ์ ถาวรทวิวงษ์, 2543.

รูปแบบที่ 1 เป็นรูปแบบโครงสร้างประชากรในอดีต กล่าวคือ มีอัตราการเกิดและอัตราการตายสูง ในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกมีลักษณะโครงสร้างประชากรรูปแบบนี้ก่อนปี ค.ศ.1650 เนื่องจากในยุคนั้นมนุษย์ยังไม่รู้จักวิธีคุมกำเนิด ประกอบกับการพัฒนาทางการแพทย์ยังค่อนข้างต่ำ ทำให้อายุขัยของประชากรค่อนข้างต่ำ โดยมีตัวอย่างดังนี้

รูปแบบที่ 2 เป็นรูปแบบโครงสร้างประชากรที่มีอัตราการเกิดที่สูงมาก ในขณะที่อัตราการตายลดต่ำลง ทำให้มีอัตราส่วนประชากรในวัยเด็ก (อายุ 0-14 ปี) สูงถึง 40-50% ของ

ประชากรทั้งหมด ซึ่งส่วนใหญ่โครงสร้างประชากรรูปแบบนี้ จะปรากฏอยู่ในประเทศแถบทวีปแอฟริกา และทวีปเอเชีย

รูปแบบที่ 3 เป็นรูปแบบโครงสร้างประชากรที่มีลักษณะคล้ายรังผึ้ง เพราะมีฐานแคบ แสดงให้เห็นว่ามีอัตราการเกิดและอัตราการตายที่ต่ำ มีประชากรในวัยเด็ก (อายุ 0-14 ปี) ค่อนข้างน้อย ในขณะที่อัตราการเพิ่มของผู้สูงอายุมีมากขึ้น โครงสร้างประชากรรูปแบบนี้จะพบได้ในแถบทวีปยุโรป แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างประชากรนี้เป็นรูปแบบที่ 4

รูปแบบที่ 4 โครงสร้างประชากรรูประฆังคว่ำ เป็นรูปแบบโครงสร้างประชากรในประเทศแคนาดา และประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งหลังจากเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 ได้เกิดภาวะ Baby boom (1946-1964) ทำให้อัตราการเกิดเพิ่มขึ้นอย่างกะทันหัน ในขณะที่อัตราการตายยังคงอยู่ในระดับต่ำ และประชากรในวัยเด็กก็เพิ่มขึ้นตามมา เนื่องจาก ความสงบสุขของบ้านเมือง

รูปแบบที่ 5 เป็นโครงสร้างประชากรที่มีอัตราการเกิดที่ลดลงจากสภาพนโยบายของรัฐในด้านการคุมกำเนิด ซึ่งลักษณะโครงสร้างประชากรแบบดังกล่าวเกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

จากปริมาตรโครงสร้างประชากรทำให้สามารถสังเกตถึงลักษณะต่างๆ ของประชากร อาทิเช่น อัตราการเกิดและอัตราการตาย วัยภาวะ คือ วัยเด็กและผู้สูงอายุ วัยแรงงาน สัดส่วนทางเพศ ประชากรวัยศึกษาและวัยเจริญพันธุ์ เป็นต้น ในปัจจุบันในกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้ว อาทิเช่น สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น แคนาดา และประเทศแถบยุโรป มีรูปแบบโครงสร้างประชากรเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบที่ 4 และ 5 เป็นรูปแบบที่ 3 แล้วทั้งสิ้น

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนนี้เป็นนำเสนองานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อการประยุกต์นำวิธีในการศึกษาและการเก็บรวบรวมข้อมูลมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้

การวัดระดับการตั้งถิ่นฐานชุมชนเมือง ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ โดย จรัสโรจน์ บอดำวิทย์จรัสโรจน์ (2540) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การวัดระดับการตั้งถิ่นฐานชุมชนเมือง ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ในเขตเทศบาลเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ เพื่อศึกษาลักษณะทางกายภาพของชุมชน ความสัมพันธ์ของการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารในกิจกรรมต่าง ๆ ในเขตผัง

เมืองรวมเมืองชัยภูมิ เพื่อศึกษาระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองตามทฤษฎีการขยายตัวเมืองแบบมีศูนย์กลางร่วมและทำการเปรียบเทียบกับการศึกษาเมืองในประเทศ และทดสอบการประยุกต์ใช้ฐานข้อมูลผังเมืองรวมในระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ใช้เป็นแนวทางพัฒนาเครื่องวัดการเปลี่ยนแปลงชุมชนเมือง ซึ่งการศึกษาได้ใช้ตัวแปรซึ่งประกอบไปด้วยพื้นที่เขตย่อย ความหนาแน่นของอาคาร จำนวนประชากร ความหนาแน่นประชากร ความหนาแน่นของอาคารธุรกิจ การค้าและระยะทางจากศูนย์กลางเมืองของเขตย่อย ซึ่งตัวแปรทั้งหมดจะใช้เพื่ออธิบายระดับของการตั้งถิ่นฐานของเมือง โดยเมืองแต่ละเมืองจะมีค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยที่แตกต่างกัน

ลักษณะการขยายตัวของประชากรเมืองมีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้นซึ่งแตกต่างจากการคาดการณ์ประชากรจากสำมะโนประชากรถึง 10 เท่า ซึ่งสะท้อนต่อการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว

ผลที่ได้จากการศึกษาพบว่า ภาพรวมของการใช้ประโยชน์ที่ดินมีความสัมพันธ์ตามทฤษฎีการขยายตัวเมืองแบบมีศูนย์กลางร่วม ในส่วนที่มีความขัดแย้งกันเช่น ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ไม่ตรงตามกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดิน ในด้านความสัมพันธ์ของตัวแปร ตัวแปรส่วนมากที่ความสัมพันธ์กันเชิงบวกยกเว้นตัวแปรระยะทางจากศูนย์กลางเมืองมีความสัมพันธ์เชิงลบ ซึ่งสัมพันธ์กับทฤษฎีของเบอร์เจสต์ (Burgest) ที่ได้เสนอว่า ความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐานจะลดลงเมื่อระยะทางจากจุดศูนย์กลางเมืองเพิ่มขึ้น เมื่อทำการศึกษาลักษณะของเขตพื้นที่เทศบาลเมืองชัยภูมิพบว่า สามารถจำแนกเขตตามกลุ่มกิจกรรมปรากฏออกเป็นวงแหวน 5 ชั้น ได้แก่ เขตศูนย์กลางเมืองหรือเขตธุรกิจ เขตสับเปลี่ยนย่านขนส่งและอุตสาหกรรมเบา เขตพักอาศัยคนงานและแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม เขตที่พักอาศัยชั้นดีของชนชั้นกลาง และเขตสัญจรเข้าเ็นอยู่นอกเขตเมืองตามเส้นทางสายสำคัญรวมเป็นกลุ่มที่อยู่อาศัยราคาแพง ตามที่ได้กล่าวไว้ในทฤษฎีการขยายตัวเมืองแบบมีศูนย์กลางร่วม และเมื่อได้ทำการเปรียบเทียบกับการศึกษาของเมืองในประเทศพบว่าเมืองชัยภูมิมีค่าเส้นความสัมพันธ์ลาดเอียงถดถอยจากจุดศูนย์กลางเมืองลดลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นลักษณะของชุมชนเมืองอันเกิดจากการขยายตัวตามธรรมชาติ

การวิเคราะห์ปัจจัยความเป็นเมืองคือ กิจกรรมที่มีหนาแน่นในศูนย์กลางและประชากรที่อยู่ในพื้นที่ ผลสรุปอีกข้อหนึ่งที่ได้จากการวิจัยขึ้นนี้คือ การให้ความหมายชุมชนเมืองที่ยึดถือเขตการปกครอง (เขตเทศบาล) และกำหนดตายตัวเป็นปัญหาหลักเพียงประการเดียวไม่อาจให้ความหมายทางประชากรเมืองได้สอดคล้องกับสภาพเป็นจริงทำให้ความเข้าใจในปัญหาเกี่ยวกับเมืองและชนบทบิดเบี้ยวและถูกมองข้าม ข้อสรุปประการสุดท้ายคือ การวัดระดับของการตั้งถิ่น

ฐานโดยการใช้เครื่องมือทางภูมิศาสตร์สารสนเทศนั้นมีความสำคัญต่อการสร้างความรู้ ความเข้าใจความเป็นจริงทางกายภาพให้ประจักษ์ยืนยันทฤษฎีที่เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานโดยตรง ซึ่งหากนำไปศึกษากับชุมชนอื่น ๆ ในประเทศไทยและเพิ่มมิติในการวิเคราะห์ให้เป็นสากลมากขึ้น จะเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการติดตาม ป้องกันและแก้ปัญหาเกี่ยวกับชุมชนเมืองและชนบทได้ถูกต้องและทันต่อเหตุการณ์